

УДК 343.85

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗДІЙСНЕННІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті розглядається проблема участі громадськості у здійсненні різних стратегій кримінологічної політики запобігання злочинності.

Ключові слова: громадськість, кримінологічна політика, стратегія, запобігання злочинності.

Універсальним принципом теорії і практики запобігання злочинності є комплексність (від лат. *complexus* – зв'язок, спільність, сполучення). Комплексний підхід до запобігання злочинності означає, з одного боку, об'єднання зусиль багатьох суб'єктів запобігання і зосередження сил та заходів на вирішальних його напрямках, а з другого – забезпечення такої багатогранної діяльності єдиною інтегруючою програмою, яка поєднувала б запобіжні можливості різних галузей права, наукових знань, соціальних можливостей у сфері запобігання та протидії злочинним проявам.

Принцип комплексності у запобіганні злочинності зумовлений її природою як явища, проти якого має спрямовуватися спільна «ударна сила» держави, суспільства, громадськості. Спільність передбачає участь у запобіганні злочинності органів влади, правоохоронних органів, судових органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян та їх об'єднань, тобто створення єдиного фронту всіх гілок влади і широких верств населення. Цілеспрямованість зусиль зазначених та інших суб'єктів у практиці запобігання та протидії злочинності неможлива (або неефективна) без антикримінальної політики держави. Тому слід

торкнутися деяких теоретичних положень такої політики, яка відводить громадськості суттєву роль у процесі запобігання злочинності. Неодноразово у рекомендаціях Конгресів ООН по запобіганню злочинності і кримінальному правосуддю підкреслювалось, що ані державна політика боротьби зі злочинністю, ані навіть система кримінальної юстиції не можуть ефективно працювати без позитивного ставлення й активної підтримки з боку громадськості¹. У рекомендаціях Конгресів ООН державна політика боротьби зі злочинністю представлена такими її складовими, як: загальносоціальна політика запобігання злочинності (соціальна превенція), кримінологічна політика (стратегія поступового зниження кількісних показників злочинності і зменшення її якісної характеристики, допомога потерпілим), кримінально-правова політика (індивідуалізація кримінальної репресії), кримінально-процесуальна політика (більш широке застосування альтернативних тюремному ув'язненню покарань), кримінально-виконавча політика (виправлення, соціальна реінтеграція злочинців).

Стратегічному напрямку запобігання злочинності на сучасному етапі розвитку України відповідає реформаторська кримінологічна політика, яка гармонічно поєднує соціально-економічну політику країни, її культурні традиції, політичний режим, пануючу ідеологію, ресурсні можливості та ін. Саме злочинний потенціал генерує кримінальну мотивацію і трансформацію останньої у множинність злочинних проявів.

За різних часів у тих чи інших авторів кримінологічна політика розглядалася як складова кримінально-правової політики (М. П. Чубинський, В. С. Зеленецький, С. С. Босхолов, О. М. Литвак, П. Л. Фріс та ін.), як самостійний, тісно поєднаний із соціально-економічною та правовою політикою, запобіжний напрям – кримінологічна політика держави щодо запобігання злочинності, яка має свою сутність, засади, принципи, доктринальні приписи, реальний і можли-

¹ Наприклад, VII Конгрес ООН по запобіганню злочинності і кримінальному правосуддю (див.: Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : сб. материалов : в 3 кн. / Нац. акад. правовых наук Украины ; НИИ изучения пробл. преступности им. акад. В. В. Сташиса ; сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжный ; под общ. ред. В. В. Голины. – Киев : Ред. журн. «Право Украины» ; Харьков : Право, 2013. – С. 93–96).

вий запобіжний ресурс та інші вихідні дані (М. М. Бабаєв, А. Ф. Зелінський, В. В. Голіна, В. В. Василевич та ін.).

Ми навмисно уникаємо наведення низки понять і критичних щодо них зауважень стосовно кримінологічної політики, оскільки вони мають місце в інших опублікованих наших роботах¹. Однак їх осмислення дає можливість дійти певних принципово важливих висновків як щодо природи самої цієї політики, так і ролі в її здійсненні громадськості:

1. Актуалізація проблеми кримінологічної політики, відстоювання її реальності не викликають у цілому заперечень. Відчувається занепокоєність науковців недостатнім розумінням владою і суспільством специфіки саме кримінологічної політики. Вона нібито розчиняється в аморфному понятті державної політики боротьби зі злочинністю.

2. Самостійність кримінологічної політики не є абсолютною. Її становлення не означає відкидання або відрив від інших галузевих політик у сфері протидії злочинності. Нами неодноразово підкреслювалось, що кримінологічна політика є своєрідною державною ідеологією, під впливом якої, з одного боку, розробляються завдання, зміст, принципи, форми діяльності держави щодо нерепресивного впливу на злочинність, а з другого – використовуються найсучасніші прогресивні стратегії її запобігання.

3. Політика нерепресивного впливу на злочинність втілює владну волю, а тому вона повинна набувати форми директивного акта, закону, яким керуються всі гілки влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації, громадяни. Запобігання злочинності має стати національним обов'язком усіх гілок влади, що не виключає регіональний аспект при його реалізації. При цьому можливі й інші варіанти.

4. Для практичного втілення кримінологічної політики недостатньо знань про стан злочинності та дотримання гуманістичних і демократичних переконань. Слід ще чітко уявляти об'єкти запобіжного впливу, а також методи такого впливу, які при цьому необхідно використовувати, достатність політичної волі, рішучості й ресурсного забезпечення.

¹ Див., наприклад: Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – С. 11–17.

5. У сучасних непростих умовах розвитку держави суспільству потрібно дещо змінити стереотипи підходів до запобігання злочинності та її проявам. З одного боку, це зменшити рівень криміногенного потенціалу суспільства – цього могутнього джерела правопорушень, девіацій, деструктивної криміногенної поведінки, збочень, віктимізації і віктимності, злочинів та ін., чому має слугувати професійно використаний ресурс загальносоціального запобігання злочинності, а з другого – перейти до невеликої кількості стратегій та тактик, призначенням яких – без кон'юнктури і перебільшення – є зниження або обмеження кримінальних проявів.

6. Участь громадськості у запобіганні злочинності має стати реальністю. Слід розробляти нові форми, методи і техніку для мобілізації і використання у превентивних цілях великих прихованих громадських ресурсів. Ідеологія участі громадськості у запобіганні злочинності формується на засадах як інтелектуальної її підтримки, так і фізичної співучасті в цьому процесі.

Отже, кримінологічна політика – це складова частина державної соціальної політики, яка на основі Конституції України й інтегрованих кримінологічною наукою знань і світового досвіду визначає методологічні засади та стратегії, котрими керується держава та її інституції при здійсненні нерепресивної протидії злочинності. Підтвердженням того, що кримінологічна політика відбулася як складова частина державної політики у сфері запобігання злочинності, є Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р.¹ Постановою Уряду від 8 серпня 2012 р. було затверджено План заходів з її виконання².

Узагальнення вітчизняного і світового досвіду протидії злочинності свідчить, що досягти позитивних результатів у цій сфері можливо, використовуючи ресурсе низки стратегій, у тому числі стратегії залучення громадськості до запобігання злочинності. Крім зазначеної такими стратегіями є: стратегія зменшення можливостей

¹ Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 93. – Ст. 3389.

² План заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 84.

учинення злочинів; стратегія втручання у кризові ситуації; стратегія виховної та інформаційної роботи серед населення; стратегія віктимологічної профілактики та ін.

Зазначені стратегії достатньо ємні за їх змістовним наповненням. Усі вони й автономні, й одночасно взаємопов'язані між собою. Завдання полягає в тому, щоб конкретно показати певний ресурс участі громадськості у їх здійсненні.

Стратегія залучення громадськості до запобігання злочинності базується на уявленнях, що злочинність є фактором, який порушує нормальне життя всього суспільства; що злочинність торкається безпеки всього суспільства і кожного його члена окремо; що злочинність зачіпає безпосередньо суспільство і його членів не лише з моральної, фізичної, психічної, духовної, матеріальної, а й з економічної (у широкому сенсі цього поняття) точки зору¹. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна належить до країн із максимальною інтенсивністю умисних вбивств (коефіцієнт інтенсивності умисних вбивств становить 9,0). Від злочинних посягнень за 7 років (2007–2013 рр.) загинуло майже 43,5 тис. осіб. Держава зазнала значних втрат, що мають незворотний характер. Грошовий вираз «ціни» криміналу в Україні (пряма і непряма шкода), за дуже приблизними вимірами, становить тільки за 2013 р. 30 млрд грн².

Отже, чим більше усвідомлення суспільством «ціни» злочинності, тим у більшій мірі його діяльність стає динамічною, активною і дієвою³.

¹ Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : [сб. материалов] : в 3 кн. / Нац. акад. правовых наук Украины ; НИИ изучения пробл. преступности им. акад. В. В. Сташиса ; кол. сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжный ; под общ. ред. В. В. Голины. – Киев : Ред журн. «Право Украины» ; Харьков : Право, 2013. – (Науч. сб. «Академічні правові дослідження». Прил. к юрид. журн. «Право Украины» ; вып. 22). – Кн. 1. – 2013. – С. 47.

² Голина В. «Ціна» злочинності: що ми про неї знаємо / В. Голина, Н. Сметаніна // Голос України. – 2013. – 12 лип. (№ 127).

³ Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : [сб. материалов] : в 3 кн. / Нац. акад. правовых наук Украины ; НИИ изучения пробл. преступности им. акад. В. В. Сташиса ; кол. сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжный ; под общ. ред. В. В. Голины. – Киев : Ред журн. «Право Украины» ; Харьков : Право, 2013. – (Науч. сб. «Академічні правові дослідження». Прил. к юрид. журн. «Право Украины» ; вып. 22). – Кн. 1. – 2013. – С. 47.

Організаційно-правових форм участі громадськості у правоохоронній діяльності відомо чимало. До них віднесено: добровільні народні дружини, громадські пункти охорони порядку, ради профілактики, студентські оперативні загони, загони сприяння міліції, загони самозахисту, групи охорони громадського порядку, організації «Під наглядом сусідів», «Зупини злочинця», центри соціальної реабілітації, будинкові, вуличні комітети, комісії при органах місцевого самоврядування, координаційні шкільні ради, антикорупційні ради (комітети), позаштатні співробітники, громадські помічники, довірені особи, приватні охоронні підрозділи, громадські правоохоронні організації, фонди тощо¹.

Стратегія зменшення можливості вчинення правопорушень. Даний напрям запобігання злочинності можна представити як стратегію «захищеного простору і фізичних перепон» для реалізації криміногенної ситуації, як обмеження умов, що сприяють злочинним проявам. Ця стратегія ставить перед громадськістю реальні завдання охорони громадського порядку, тобто зменшення кримінальної активності громадян. Провідна ідея цієї стратегії – поєднання усвідомлення і навіть страху перед викриттям злочинних дій з утрудненням їх вчинення внаслідок наявності ефективних різних бар'єрів, захисних споруд, охорони, перепон, конструкцій, приладів спостережень, погроз відповідальністю і покаранням, порад, усунення ускладнень у сфері документообігу, дозволів, налагоджування належного зв'язку з органами влади і управління, швидкості реагування органів охорони громадського порядку разом із громадськістю на факти можливих чи початих кримінальних проявів, створення мережі адаптаційних і реінтеграційних центрів, притулків, суттєвого зниження рівня дитячої безпритульності, бродяжництва, жебрацтва, бідності, п'янства, наркоманії, проституції, а також тактового інформаційного повідомлення громадян про динаміку криміногенної обстановки у місті, районі, селищі з метою зменшення їх віктимності і підвищення перестороги, навчання населення дотриманню правил безпечної поведінки та багато іншого.

¹ Див.: Денисюк С. Ф. Громадський контроль як гарантія законності у адміністративній діяльності правоохоронних органів України / С. Ф. Денисюк. – Х. : Золота миля, 2010. – С. 187–188.

Можливість участі громадськості у реалізації зазначеної стратегії не обмежена і потребує регіональної винахідливості форм такої участі. Прикладом можуть стати: сумісне разом із міліцією патрулювання території; створення у складних криміногенних ситуаціях загонів колективної самооборони громадян за місцем проживання, дачних ділянок, садиб та ін.; удосконалення запобіжної системи за типом «Під наглядом сусідів», «Зупини злочинця»; введення системи люстрації; посилення за допомогою громадськості нагляду за обігом зброї, боєприпасів і вибухових речовин; використання громадських можливостей з метою мінімізації злочинного впливу на неповнолітніх і молодь та ін.

Стратегія втручання у кризові ситуації. Ресурс цієї стратегії можна розглядати і з вузьких, і з широких позицій. У вузькому розумінні стратегія розрахована на надання послуг населенню екстреного характеру (порад за телефоном довіри, персоніфікованої соціальної допомоги, деінтоксикації у випадках зловживання наркотичними речовинами чи звичайного фізіотерапевтичного лікування тощо). У широкому розумінні стратегія припускає розв'язання міжособистісних групових, етнічних, націоналістичних, сімейних та інших хронічно небезпечних конфліктів, у тому числі шляхом втручання державних структур або громадськості на різних етапах злочинної поведінки, фізичного припинення злочинних проявів.

Використання ресурсу громадськості у запобіганні злочинності при реалізації стратегій втручання має бути обережним і продуманим. Втручання громадськості може бути інтелектуальним і фізичним. Інтелектуальне втручання передбачає допомогу громадськості в отриманні державними органами кримінологічної та оперативно значущої інформації, а так само у здійсненні контрольних функцій. Такими громадськими організаціями (з певними повноваженнями) є громадські ради при майже всіх правоохоронних органах, громадські колегії. Як відмічається у літературі, громадські ради в умовах сучасного розвитку України – важливий інструмент участі громадськості у виробленні та реалізації кримінологічної політики, це важливий експертний, інформаційний та психологічний ресурс. Від їх дієвості суттєво залежить рівень залучення організацій громадського суспільства та їх вплив на правоохоронні органи,

а відтак, і стабільність влади у відносинах із суспільством та зниження ризику виникнення конфліктів та певних протиріч і протистоянь¹. Питання дуже важливе: які вид і повноваження повинна мати громадськість при державних органах: «одобрямс» чи опозиції на кшталт «Майдану» зразка 2014? Саме від цього залежить дієвість громадськості. Вважаємо, що тут виникають серйозні проблеми, які чомусь не обговорюються.

Що стосується фізичної форми участі громадськості у запобіжній діяльності, то деякі з них перелічені, наприклад, у ст. 9 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р.:

– надання допомоги органам внутрішніх справ у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, запобіганні адміністративним проступкам і злочинам;

– інформування органів та підрозділів внутрішніх справ про вчинені або ті, що готуються, злочини, місця концентрацій злочинних угруповань;

– сприяння органам внутрішніх справ у виявленні і розкритті злочинів, розшуку осіб, які їх вчинили, захисті інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних посягань; участь у забезпеченні безпеки дорожнього руху та боротьбі з дитячою бездоглядністю і правопорушеннями неповнолітніх² та ін.

Зайво казати, що окремі блоки заходів розглядуваної стратегії (не тільки про участь у ній громадськості) в країні здійснюються. Однак перспективних теоретичних розробок її ресурсу в країні немає.

Стратегія виховної та інформаційної роботи серед населення. Просвіта про безпеку і самозахист – нагальна і життєво необхідна проблема сучасності, оскільки вона стосується не лише окремої людини (легковажної, необачної, занадто довірливої, ризикової, надмірно самовпевненої та ін.), а й цілого класу громадян (підпри-

¹ Див.: Денисюк С. Ф. Громадський контроль як гарантія законності у адміністративній діяльності правоохоронних органів України / С. Ф. Денисюк. – Х. : Золота миля, 2010. – С. 244.

² Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 черв. 2000 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – №40. – Ст. 338.

емців, бізнесменів, службовців, фермерів, безробітних, неповнолітніх, жінок, пенсіонерів, самотніх, безпритульних, непрацюючих, узагалі бідних та ін.). Тому за допомогою громадськості в країні повинна бути розгорнута стратегія широкомасштабної роботи серед населення. Завданнями цієї стратегії є також протидія кримінальній ідеології, подолання страху серед населення перед злочинністю, підвищення «імунітету» суспільного організму до різних соціальних перекручень і злочинних проявів. Громадськість також має отримувати інформацію про злочинність та запобіжні заходи, які прозоро виконуються. Ані кримінологічна політика, ані правоохоронні органи не можуть ефективно діяти без позитивного ставлення та активної підтримки з боку широких верств населення. У Рекомендаціях VII Конгресу ООН по запобіганню злочинності і кримінальному правосуддю наполягається на проведенні пропагандистських кампаній за допомогою ЗМІ, зібрань громадськості, релігійних заходів тощо. Вважаємо, що заходами даної стратегії можуть бути, зокрема (як приклад):

- кримінологічна поінформованість населення через ЗМІ про злочинність у конкретній місцевості і навіть топографія злочинних проявів із метою спонукання населення до позитивної активної поведінки, усунення віктимності, розкриття засобів і прийомів учинення злочинів, виявлення латентних злочинів та ін.;

- розробка силами громадських структур програм пропаганди ненасильства, доброго ставлення до оточуючих, довіри до співробітників правоохоронних органів;

- відновлення (на громадських засадах) діяльності дозвільних установ, палаців, гуртків для організації різних форм позитивного дозвілля підлітків у позанавчальний час та ін.

Стратегія віктимологічної профілактики. Невід'ємною складовою кримінологічної політики є її віктимологічний напрям запобігання злочинності. Деякі науковці надають йому більш широке поняття – «віктимологічна політика», розуміючи при цьому діяльність зі створення адекватної правової бази, правозастосовної практики, правової ідеології та їх ресурсного забезпечення, спрямованої на обмеження віктимізації громадян, зниження конфліктності і девіацій у суспільстві та інтеграцію потерпілих від злочинів і активів

зловживання владою до нормального життя¹. Зрозуміло, що віктимологія як запобіжний ресурс здатна притаманними їй заходами вкоріювати у свідомість населення знання віктимологічного характеру про особисту безпеку (суб'єктивний ресурс), надавати рекомендації щодо послаблення процесу віктимізації у країні та оптимізації зазначених ресурсів (об'єктивний ресурс). Особливістю віктимології як ресурсу влади і суспільства є можливість досягнення позитивного результату при єдності об'єктивного і суб'єктивного її ресурсів і паралельному здійсненні заходів запобігання злочинності. Треба відверто сказати, що впровадження в життя цих ресурсів – достатньо складна за обсягом і професіоналізмом робота. Правоохоронні органи, на які розраховує влада і суспільство, не здатні охопити всю багатоаспектність проблем віктимології, тим більше своїми силами. У зменшенні віктимогенного потенціалу суспільства значна роль належить громадськості, відправним девізом діяльності якої в цьому напрямі є: «Почни із себе».

В статье рассматривается проблема участия общественности в осуществлении различных стратегий криминологической политики предупреждения преступности.

The article deals with the problem of public participation in realizing multiple criminological policy strategies of crime prevention.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ НАПрН України (протокол № 4 від 12 березня 2014 р.).

¹ Пашков А. Г. Виктимологическая политика / А. Г. Пашков // Віктимологічні аспекти злочинності: криминологічні дослідження. Вип. 1 / Луган. держ. ун-т внутр. справ ; Луган. гуманітар. центр. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – С. 74.